

پولاد و پرنیان

نیم‌نگاهی به دواثر کرامند شعر شیعی

گویا اصفهانی

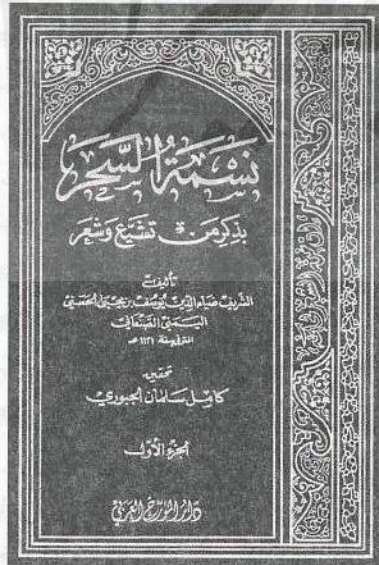

شناختگی و سازماندهی ادب شیعه در درازنای زمان، بدان پایه بوده است که تا سده چهارم مثلی سائر بدین شکل زبانه مردمان بوده: «هل رأیت أديباً غير شيعي؟!»^۱ ابن خلکان در سده هفتم در گزارش زندگانی علی بن جهّم گفته است: «كان مع انحرافه عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه و إظهاره التسنن مطبوعاً و مقتدراً على الشعر» و معنای این: سخنپاره آن است که همانندان علی بن جهّم اندک شمار بوده اند^۲؛ یعنی کم بوده اند کسانی که قافیه سنج سخنور باشند و در عین حال مانند علی بن جهّم اظهار تسنن کنند. با درنگریستن به پایگاه ادبی شیعه^۳ و ستمی که از دیرباز بر

فرّ و فرهنگ این طائفه رفته است، نوعی حساسیت مضاعف درباره تراث شعری شیعی در بایست و بجاست؛ سروده‌هایی که بسیاری در استواری، «پولاد» را می‌مانند، و در دلنوازی، «پرنیان» را. از این رو، این نوشتار نیم‌نگاهی می‌افکند به:

۱) دیوان اشعار التّشيع (ألی القرن الثالث / التّاسع)، جمعه و حقه و قدّم له: الطيّب العشّاش، بيروت: دارالغرب الاسلامی، الطبعة الأولى، ۱۹۹۷.

این اثر بخشی است از فعالیت‌هایی که پژوهنده آن، طیب عشّاش، برای ساماندهی پایان‌نامه دکتری خود در دانشگاه سوربن پاریس انجام داده است. وی در این کتاب سروده‌های شاعران شیعی را (تا آغاز سده سوم) که در نگارشها و آثار مختلف ادبی و

نسمة السحر بذكر من تشييع و شعر شريف ضياء الدين يوسف بن يحيى تحقيق: كامل سلمان الجبوري دارالمؤرخ العربي الطبعة الأولى، ۱۴۲۰هـ/۱۹۹۹م

تاریخی و لغوی پراکنده بوده گردآورده، به نحوی که حتی المقدور دیوانهای از دست رفته و احیاناً تدوین نشده این سراینندگان بازسازی گردد.

عشّاش برای ساماندهی کار خویش، به بررسیهای و پی‌جوییهای دقیقی در آثار ادیبان معاصر و خاورشناسانی که گاه و بیگاه بدین مقوله پرداخته‌اند (صص ۱۲-۷) و مهمتر از آن، منابع و مصادر کهنی که سروده‌ها را در خود نگاهداری نموده‌اند (صص ۲۱-۱۲)، دست‌یازیده است. در حوزه منابع و مصادر کهن - که شالوده کار وی را تشکیل می‌دهند - به ۶۹ منبع سر کشیده و اشعار مورد نظر را از هر یک بیرون آورده است. در این

میان کتابهایی که بیش از دیگران سروده‌های تشیع را گزارش کرده‌اند (و تعداد شاعران مذکور در هر یک)، از این قرارند:

الف) وقعة صفین نصر بن مزاحم (م ۸۲۴/۲۱۲) (۷۶ شاعر)

ب) شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید (م ۱۲۵۷/۶۵۶) (۴۷ شاعر)

ج) مناقب آل ابی طالب علیهم السلام از ابن شهر آشوب (م ۱۱۹۲/۵۸۶) (۴۰ شاعر)

د) تاریخ الرسل و الملوک طبری (م ۹۲۳/۳۱۰) (۳۷ شاعر)

ه) مقتل الحسین علیه السلام از ابومخنف (م ۷۴۴/۱۵۷) (۲۱ شاعر)

و) البدایه ابن کثیر (م ۱۳۷۳/۷۷۴) (۱۸ شاعر)

ز) اخبار شعراء الشیعه مرزبانی (م ۳۸۴)

ح) مروج الذهب مسعودی (م ۳۴۸/۹۵۷) (۱۴) شاعر)
 ط) الکامل فی التاریخ ابن اثیر (م ۶۳۰/۱۲۳۳) (۱۴) شاعر)
 عشّاش در مقدمه خود بر کتاب، درباره نسبت و ساختار اشعار
 و معانی و مفاهیم هم تأملاتی روا داشته است (صص ۴۳-۱۸).
 مثلاً موضوعات مدح و رثا و هجا، و افرادی که مشمول این سروده‌ها
 شده‌اند، هر یک یاد شده، و گاه مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند.
 عشّاش می‌گوید که «شاعران شیعه بسیاری ولی آن اشعارشان
 که ما به آنها رسیده یا آنها را جمع آورده ایم، آن هم با احتساب
 دیوانهای جداگانه [ی موجود]، اندک شمار است؛ بی تردید کثیری
 از این قبیل هم منحول است؛ ولی این سروده‌ها، خواه صحیح
 التّسبیه و خواه منحول، نشان از گوناگونی و فراوانی شاعران...
 می‌دهد... سویمندیهای بنیادین شعر تازی - یعنی فخر و مدح
 و هجا و رثا - در این اشعار هست، لیک رنگ شیعی پذیرفته؛ این
 رنگ، دوستداری آل‌البتی - علیهم‌السلام - و شکوه از حال و
 روزگاری که برایشان پدید آمده و هجای برخی از دشمنان ایشان
 است... و گاه در این شعرها، پاره‌ای از منشهای عمومی شیعه و
 باورهای برخی فریق ایشان را، مانند دو مفهوم «وصایت» و «غیبت»
 و... می‌یابیم» (ص ۴۵).

او زحمت زیادی در گردآوری و پژوهش این سروده‌ها متحمّل
 شده است. فهرست‌هایی راهنما و راهگشا نیز
 بر آن مزید کرده که یاریگر پژوهشیان است.
 خرده‌ها و نکته‌هایی هم در کار وی
 می‌توان گرفت و یافت؛ از جمله اظهار
 بی‌اطلاعی اش از الْمُقَنِّعِ سُدَّابَدَی (ص
 ۵۳) که البته قابل اغماض است؛ زیرا، هر
 چند این اثر تاکنون دوبار تصحیح و طبع
 شده (یکبار به کوشش شاکر شَبَّع از سوی
 جامعه مدرسین قم، و بار دیگر به اهتمام
 حسین درگاهی در المجموع الرائق)،
 پذیرفتنی است که این چاپها در بلاد فرنگ
 و عرب، آنقدرها آسان یاب نباشند.

روا نیست از حروفچینی و چاپ و
 صحافی کتاب که مانند بیشترینه آثار دیگر
 «دارالغرب الاسلامی» حکایتگر کاردانی و
 ذوق سلیم و سلیقه مستقیم ناشر است، یاد
 نکنیم.

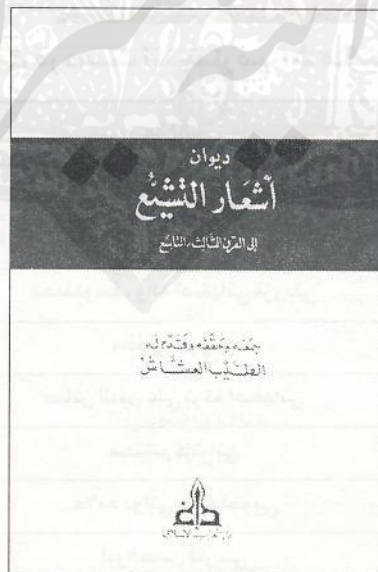
۲) نَسْمَةُ السَّحْرِ بَذْكَرٍ مِنْ تَشْيِيعٍ وَ شَعْرِ، الشَّرِيفِ ضِيَاءِ الدِّينِ
 يَوْسُفَ بْنِ يَحْيَى الْحَسَنِ الْيَمَنِيِّ الصَّنَعَانِيِّ، تَحْقِيقُ كَامِلِ سَلْمَانَ
 الْجَبُورِيِّ، ۳ ج، بيروت: دارالمؤرخ العربي، الطبعة الأولى، ۱۴۲۰
 هـ. ۱۹۹۹ م.

نَسْمَةُ السَّحْرِ از مهمترین تراجمنامه‌ها و تذکره‌های شاعران
 شیعه است. از بزرگان متأخر، کسانی چون علاّمه شیخ آقا بزرگ
 طهرانی و علاّمه سید حسن صدر، از این اثر نفیس بهره برده‌اند.
 ۴) مرحوم شیخ آقا بزرگ تلخیصی از این اثر ترتیب داده و آن را
 ذُرَّةُ الْبَصْرِ فِي فَهْرِيسِ نَسْمَةِ السَّحْرِ نام کرده بوده است.^۵
 نویسنده کتاب، شریف ضیاء‌الدین یوسف، از یک خاندان نامور
 و دانش‌پرور زیدی مذهب است و البته خود او مذهب اثنا عشری
 داشته. وی در جمادی‌الاولی سال ۱۰۷۸ هـ. ق. در شهر صنعای
 یمن زاده شده و در ربیع‌الاول سال ۱۱۲۱ هـ. ق. در همان شهر
 در نزدیکی خاکجای وهب بن منبه به خاک رفته است. هر چند از
 دانشهای گوناگون بهره اندوخته بوده، تَصَلُّعِ او در شعر و ادب،
 آوازه‌اش را به عنوان شاعر و ادیب چیره‌دست در نظم و نثر بلند
 گردانیده. آثاری هم که از او برشمرده و یاد کرده‌اند همه در حوزه
 ادب و شعر قرار دارند.

شاخصترین ثمره علمی عمر کوتاه ضیاء‌الدین یوسف، نَسْمَةُ
 السَّحْرِ اوست. وی در این اثر به گردآوری پاره‌ای از اخبار و
 نمونه‌هایی از اشعار سرایندگان سه فرقه
 شیعه، یعنی «امامیه» و «زیدیّه» و
 «اسماعیلیه»^۶، دست یازیده، و در ضمن آن،
 فرائد و فوائد و استطرادات و استدراکات و
 نکاتی مندرج گردانیده که به حقیقت بر
 غنای تراجمنامه او افزوده است.

ضیاء‌الدین یوسف در نگارش نَسْمَةُ
 السَّحْرِ از مآخذ فراوان بهره جسته است: از
 طبقات الشعراء محمد بن سلام جُمحی (م
 ۲۳۱ هـ.) گرفته تا سلافة العصر سید
 علیخان مدنی که معاصر وی بوده و با او
 دیدار و مکاتبه داشته است.

همانگونه که مرحوم شیخ آقا بزرگ
 طهرانی اشاره کرده‌اند^۷ نَسْمَةُ السَّحْرِ
 دربردارنده یاد همه یا حتی بیشترینه
 سرایندگان شیعی هم نیست؛ بی‌گمان
 سرایندگان شیعی تنها در حوزه ادب تازی

دیوان اشعار التَّشْيِيعِ
 جمعه و حقه و قدم له:
 الطَّيِّبُ الْعَشَّاشُ
 دارالغرب الاسلامی
 الطبعة الأولى، ۱۹۹۷

بسی بیش از این شمار هستند؛ ولی به قول خود نویسنده و مرحوم شیخ آقا بزرگ، نسمة السحر یاد بسیاری از مشاهیر را شامل است؛ و با اینهمه در نوع خود کتابی بی مانند و تألیفی منیف به شمار می رود.

درخور عنایت است که در شمار مذکوران در این کتاب، به جناب رباب بنت، امری القیس، همسر امام حسین - علیه السلام - (ج ۲، صص ۱۳۳ - ۱۴۳) و زید بن الإمام السجاد - علیه السلام - (ج ۲، صص ۱۷۶ - ۱۸۸)، و حتی حضرت صدیقه طاهره، فاطمة الزهراء - صلوات الله و سلامه علیها - (ج ۲، صص ۴۷۱ - ۴۷۷)، بخشهایی اختصاص داده شده است.

کامل سلمان جبوری، محقق پرکار شیعی - که درباره تصحیح أنوار العقول اش در مجله علوم حدیث (ش ۱۲) چیزکی قلمی کرده ام - در مقدمه تصحیح خود توضیح داده که حتی یک حرف از این اثر را - ولو نمونه هائی از ادب هزلی و ناسازگار با مکارم

پی نوشت ها:

صص ۳۵ - ۳۹.

۱. نگر: الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۲۴، ص ۱۵۴.

۴. نگر: الذریعة، ج ۲۴، ص ۱۵۴ و ۱۵۵؛ و تأسیس الشیعة، ص ۱۸۴ (آغاز فصل ششم).

۲. نگر: همان، همان ج، همان ص؛ و: و فیات الأعیان، حقه الدكتور احسان عباس، ج ۳، ص ۳۵۵.

۵. نگر: الذریعة، ج ۲۴، ص ۱۱۵.
۶. ناگفته نماند، چنان که ضیاء الدین یوسف خود گفته (ج ۱، ص ۶۸)، یکی دو تن از کیسانیه را هم در نسمة السحر آورده است.

۳. درباره ادب تشیع، نگر: دائرة المعارف تشیع، ج ۲،

۷. نگر: الذریعة، ج ۲۴، ص ۱۵۴.

۸. پیش از من، دوست دانشمندم، آقای حسن انصاری قمی، طی یادداشتی کوتاه در نشر دانش (س ۱۶، ش ۲) نسمة السحر را شناسانیده اند. خوانندگان را همچنین به مطالعه یادداشت فاضلانه ایشان سفارش می کنم.

آثار درست انتشار میراث مکتوب

عنوان	مؤلف	مصحح
تذکره مقیم خانی	محمد یوسف منشی	فرشته صرافان
دو شرح ابیات و امثال عربی کللیه و دمنه	فضل الله بن عثمان بن محمد اسفزاری + ناشناخته	بهروز ایمانی
خلد برین	محمد یوسف واله اصفهانی قزوینی	میرهاشم محدث
مثنوی شیرین و فرهاد	سلیمی جرونی	دکتر نجف جوکار
شرح نظم الدر	صائن الدین علی ترکه اصفهانی	دکتر اکرم جودی نعمتی
کلیات محتشم کاشانی	محتشم کاشانی	دکتر عبدالحسین نوایی + مهدی صدیقی
سبع رسائل	علامه دوانی + خواجهبوی	دکتر سید احمد تویسرکانی
المختصر من السیاق فی تاریخ نیسابور	ابوالحسن فارسی	محمد کاظم محمودی
ادبیات فارسی بر مبنای استوری	یو. ا. برگل	دکتر پروین منزوی
شرح الاربعین (چاپ دوم)	قاضی سعید قمی	دکتر نجفقلی حبیبی
شرح دیوان منسوب به حضرت امیر (چاپ دوم)	شارح قاضی حسین میبدی	اشک شیرین + رحمانی
رسائل و مصنفات عبدالرزاق کاشانی (چاپ دوم)	عبدالرزاق کاشانی	مجید هادی زاده